

Alulról szervezett önművelődés – könyvek és egyletek

Első ránézésre nem látszik egyértelműnek a bemutatandó könyv címe (*Társadalmi egyletek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen*) alapján, hogy az ismertetésnek biztosan itt lenne a helye az idén 24. évfolyamában járó könyvtárszakmai folyóiratban.

A társadalmi egyletek, mai szóhasználatunk leggyakoribb formájában civil szervezetekként értelmezhetők. Markáns jellemzőjük, hogy nem kormányzati szervezetek. Egy fogalom meghatározásakor nem szerencsés az a módszer, hogy a tagadás pozíciójából leszögezzük: mi nem, mivel nem azonosítható. Az angolszász, különösen az amerikai szakirodalomban azonban polgárjogot nyert (non-governmental organizations, vagy rövidítésben használt közismert formájában: NGO). Nálunk gyakrabban fordul elő a nonprofit szervezetek (ami szintén negatív meghatározás), ritkábban a harmadik szektor elnevezés. Mind a civil társadalom lényegére akar utalni, de más-más oldalról. Ezek közül – a kezünkben lévő könyv szempontjából – az önszerveződést, az önkéntességet és az öntevékenységet szeretnénk kiemelni.

Időrendileg Barátné Hajdu Ágnes könyve az első nagy háború befejezésétől az 1948. esztendővel lezáruló időszakot fogja át. Ez utóbbi zárókövet a fordulat évének ismerik hagyományosan, bár tudjuk jól, a második világháború végén már eldőlt hazánk sorsa. Ezért 1948 nyarán, a kommunista és a szociáldemokrata pártok szervezeti egyesülése csak a meglévő i betűre rakta fel a pontot. Ezzel formailag is megkezdődött az egypártrendszeren, a szovjet típusú rendszer merev átültetésén alapuló politikai kurzus. A szigorúan pártközpontú és hierarchikusan tagozódó társadalmi-politikai intézményrendszerben nem volt helye az alulról szerveződő, autonóm egyleteknek. Hosszú évtizedek teltek el ezután, egészen 1989-ig, amikor jogilag ismét legálissá válhatott – az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján – az állampolgári öntevékenység. Amikor negyedszázaddal ezelőtt a civil szervezkedés újrakezdődhetett, az ezt megelőző, kiesett évtizedek miatt az idő kirostálta az emlékezetből ennek gyakorlatát. De ami a múlt század '90-es éveinek elején elindult ebben a tekintetben, az mára megteremtette a saját közvetlen hagyományait, amivel végül is belesimul a civil szervezetek hazai fejlődésének történelmi vonulatába. Az idő előrehaladásával pedig egyre inkább.

A vizsgálódás terepe Hódmezővásárhely. Ennek kiválasztása nem véletlen. A szerző szülőhelye ez az alföldi mezővárosok hagyományainak megfelelően igen kiterjedt külterületekkel, tanyavilággal rendelkező település. A könyv előszavának felfogható *Közönet-*

nyilvánítás című részben érzelmi emelkedettséggel vall arról, hogy „Hódmezővásárhely légkö-
re, tradíciói, a családom és tanárain, az itt élő emberek alakították ki és formálták személyiségem és
elhívásomat. Édesapám, dr. Hajdu Géza természetesnek vette, hogy több évtizedes kutató és oktató
munkáját folytatni fogom. Életműve egész életemben példaként állt előttem. Ígéretet tettem neki, mely
fogadalm az elmúlt hét évben a legnagyobb ösztönzést jelentette számomra” (5. p.). Ennek a vallo-
másnak a hatása alól jelen sorok írója sem tudja kivonni magát. Példaértékű a bátorsága. Egy tudományos monográfia elkészítésének kutatói alaposságát, a tények, adatok évekig
tartó összegyűjtését és okszerű rendezését, feldolgozását olyan személyes hangú, érzelmi
indíttatásra vezeti vissza, amelynek vállalása ritkaság számba megy.

Munkájának az adja meg a könyvtárszakmai jelentőségét, hogy bevallottan és tudato-
san az olvasókörök vizsgálatá áll a középpontban, ebből a szémszögből tárja fel a könyv
címében jelzett időhatárokon belül a hódmezővásárhelyi egyesületek tevékenységét. Külön
kiemelendő, hogy számos, eddig még ismeretlen olvasókör tevékenységét mutatja be és
tárja fel a szerző.

Ismertetésünk első mondatában, az idelapozgató olvasók érdeklődésének felkeltése
céljából megfogalmazott kételyre, a monográfia besorolásával kapcsolatban, az eddig el-
mondottak alapján a válaszuk egyértelmű: Barátné Hajdu Ágnes dolgozata kétségtelenül
művelődéstörténeti jelentőségű, könyvtárszakmai feldolgozás.

A szabadelvűség – amelyet hiba volna a mai liberalizmussal azonosítani, bár sokan el-
követik ezt a hibát – alapján álló, a szerző által is idézett Eötvös József szerint a tömegek
művelődésének, népművelésének legfontosabb eszközei az olvasókörök. A népművelés,
a népművelés kifejezések a II. világháború után szerzett tapasztalatok miatt kesernyés
reminiscenciákat ébresztenek az idősebb generációkban: a társadalom egészét művel-
ni, tanítani kell, és ki másnak, mint a magát élcsapatnak kinevezett uralkodó pártnak,
amelynek kezében az ideológiai átnevelést, meggyőzést szolgálta. A dualizmus korában,
és alapvetően a II. világháborúig ezek a fogalmak azt voltak hívva tükrözni, hogy az
állam szerepe és lehetőségei korlátozottak a szélesebb rétegek kulturális felemelkedésé-
ben. Döntően csak önmaga képes a művelődés, a műveltség magasabb színvonalára
feljutni. Az öntevékenység mértékéről tanúskodhat az egyesületek száma. Természetesen
ez csak a mutatók egyike lehet, és nem szabad messzemenő következtetéseket levonni
belőle. Az 1930-as évekből származó vásárhelyi dokumentum alapján a szerző mintegy
160 egyesület létét feltételezi. Csak nagyságrendileg tekinthető figyelemreméltónak, mert a
konkrét számuk nagy ingadozásoknak van kitéve egy éven belül is, még inkább az évek
során. Napjainkban sincs ez másként: a civil szervezetek időnként meglepő számban és
változékonysággal (céllal) jönnek létre, s ugyanilyen váratlanul és kiszámíthatatlanul szűn-
nek meg. Az egyesületek részletesebb csoportokra bontása sem könnyű. Ahányan (hi-
vatalok, intézmények, kutatók) foglalkoznak velük, annyiféle a besorolási szempontjuk.
Még inkább így van ez a tárgyalt időszakban. Ami közös bennük: az emberek közösségi
együttlétének keresése.

A könyv és az olvasás központi szerepet játszott az egyesületek életében. Céljuktól füg-
getlenül, jelentékeny részüknek volt saját könyvtára. Gyakran nem volt számottevő az
állományuk. Elfért egy nagyobb ládában vagy szekrényben. Más egyesületek viszont köz-
vetlenül olvasási céllal alakultak meg. Korabeli elnevezésük színes: olvasóegyesület, olvasó
népkör, olvasó és társalgási népkör. A lényegük egy és ugyanaz.

Hódmezővásárhely kiterjedt, százezer holdat jóval meghaladó tanyavilágában a gazdálkodók fizikailag is elszigetelten érezték magukat, ezért erőteljesen volt jelen az egyleti mozgalom. Keresték a lehetőséget a másokkal való találkozásra, beszélgetésekre és véleménycserére. Az internet minden pillanatban frissülő hírzuhatagában, a szakadatlan információáramlás közepette, a vizuális látványossággal túlterhelt és elkényeztetett mai ember nehezen tudja elképzelni, milyen bezártságban éltek akkoriban, főleg a vidéki, különösen a tanyasi gazdálkodók. A rádiózás még születőben, televízióról nem beszélhetünk. Az egyletekben napi és hetilapok, esetleg gazdasági folyóiratok jelentették a világgal való kapcsolatot, a könyvek pedig a hagyományos irodalmi kultúrába avattak be. Ritkasága okán a nyomtatott betűnek hatalma, tekintélye volt. Ezzel magyarázható, hogy gyakran „csak” ezért jöttek létre egyletek. Hódmezővásárhely ebben annyira kitüntette magát, hogy az olvasókörök városaként híresült el. Az olvasóköri szabályzatok általában célként írták elő a „barátságos” társalgást, az eszmecsere, a könyvek és hírlapok olvasását, azt remélve ettől, hogy tagjaik jobban eligazodnak a világban, ismereteik gyarapodnak, szellemi életük „élénkebbé” válik. Ezért tartottak gyakran felolvasásokat, előadásokat, járatták az újságokat, amelyek családonkénti előfizetése egyébként drága lett volna. Emlékeztetnénk arra, hogy a városokban is, nem kevésbé a fővárosban, a kávéházi kultúra szerves része volt a napi- és hetilapok megrendelése. Ez része volt a vendéglátóipari szolgáltatásnak. Ide a polgárok a társasági élet kedvéért jártak, hasonlóan, mint a vidéki, tanyasi gazdálkodók az olvasókörök és egyletek rendezvényeire. A szervezetek általában rugalmasan együttműködtek. Különösen a téli hónapokban szervezett, a modernebb gazdálkodásról szóló előadásokon, tanfolyamokon kölcsönösen számíthattak egymás tagságára a hallgatók soraiban. Az olvasókörök, hasonlóan az egyletekhez gazdasági célok is vállaltak. Előszeretettel rendeztek bálákat. Ezek bevételeiből igyekeztek fedezni a működési költségeiket. Törekedtek maguk is, önállóan a tagjaik gazdasági képzésére. Némelyek az „olvasókör” elnevezés mellé a „gazdasági” jelzőt is felvették, hogy ezzel is hangsúlyozzák művelődési célkitűzéseik sajátosabb irányát. Az olvasókörök gyakorlatias hozzáállását a művelődéshez mutatja, hogy tagjaik elméjének pallérozása mellett mezőgazdasági eszközök (például permetező) vásárlásával, és azok igen kedvezményes kikölcsönözésével is segítették a gazdálkodókat.

A könyvvel való találkozásra nem csak az olvasókörök és a többségében könyvtárral is rendelkező, egyéb társadalmi szervezetek nyújtottak lehetőséget. A szerző megvizsgálta a magán kölcsönkönyvtárak helyzetét is Vásárhelyen. Nem volt sok belőlük. Mindössze nyolc-tíz működhetett a két világháború között. Néhány könyvesbolt foglalkozott még alkalmilag kölcsönzéssel. Talán a forgalom növelését remélték ettől. A könyvkölcsönzésnek ez a két fajtája azonban nem hasonlítható az olvasókörök és az egyletek szerepéhez. Csak színesítik az összképet. Hatásukat, a csekély számuk mellett csökkentette, hogy a település központjában helyezkedtek el, és a külterületen lakók nem is tudtak róluk, vagy elérhetetlen volt számukra.

Az olvasókörök és egyletek könyvállományáról a fennmaradt leltári jegyzőkönyvek, a nyomtatott vagy kézzel írott könyvjegyzékek, katalógusok alapján ad képet a szerző. Egyes könyvtárak állománya külön-külön is rekonstruálható, de összességében fennáll az általánosítás lehetősége. Ez elhalványíthatja az egyes gyűjtemények sajátosságait, mégis közelebb visz a korabeli állapotok megismeréséhez. Mint feltételezhető, a gazdálkodással, a mezőgazdasággal, az ismeretterjesztéssel kapcsolatos kiadványok markánsan jelen van-

nak, de csak a szépirodalmi művek mellett. Ez utóbbiak aránya az állomány nagyságának függvénye. A kor ízlésének megfelelően a ponyva műfajába tartozó könyvek hasonlóképpen részei az állományoknak. A könyvek és a periodikák gyarapodása gyakran a tagok áldozatkészségének köszönhető. Egyleti saját vásárlásokkal általában színvonalasabb művek kerültek be a könyvtárakba. A gyarapodás alkalmanként a támogató intézmények (például a takarékpénztárak, népbankok) segítségével volt köszönhető.

A szerző nem kerüli meg a népkönyvtárak szerepét az ország legnagyobb külterülettel rendelkező városának művelődésében. Nem állítja szembe az olvasókörökkel, hanem úgy tekinti őket, mint a két háború közötti kulturális intézményrendszerünk meghatározó tényezőit. Szakmai köztudatban jól ismert a népkönyvtárak története, szerepe és ellentmondásos megítélésük. Ez utóbbi elsősorban abban gyökeredzik, hogy a dualizmus kori geneziséjükben, és a későbbiekben mindvégig a kívülálló, felsőbb szándék és akarat volt a döntő. Barátné Hajdu Ágnes ennél finomabb disztinkcióval él: *„Bár a szervezésben és a végrehajtásban is a dualizmus és az első világháború gyakorlatát igyekeztek követni az első világháború utáni népkönyvtári akciók, ez sajnos csak gyöngye utánpótlása maradt a mintául választott időszaknak”* (61.p.). A közművelődési, a gazdasági és az iskolai népkönyvtárak két háború közötti működésének a rekonstrukciója ezt látszik alátámasztani.

Az 1945 utáni politikai helyzet az egyleti és olvasóköri mozgalom utolsó felvonásához vezetett. Kezdődött azzal, hogy év elején a fasiszta és katonai jellegű szervezeteket oszlatták fel, ami természetesen önmagában nem volt baj, hanem, hogy erre hivatkozva számos, más szervezetre is meghozták ezt a végítéletet. A következő évben az egyházellenesség jegyében került sor az egyesületek ritkítására, és ezután már nem volt gátja a teljes felszámolásnak. Az ebben való következetesség miatt, a későbbiekben az ipari munkásság egyesületei is áldozatul estek: megszűntek vagy központosították őket. De ez már túlvezet a könyvünk időkeretein, amelynek alapjául a szerző habilitációs dolgozata szolgált. Az egyesületek megítélésében tapasztalható szubjektív politikai és ideológiai elfogultság a könyveikre is kiterjedt. Az 1945-ben kiadott ún. „fehér könyv”, amely a fasiszta és szovjetellenes kiadványok felsorolását tartalmazta, hivatkozásként szolgálhatott a szervezetek esetében már tapasztalt szélsőséges megítélésekhez. A könyvek közötti pusztítást betetőzte az 1950. évi *Útmutató az üzemi és a falusi könyvtárak rendezéséhez* címmel megjelent kétfüzetnyi kulturális botrány. Ennek azonban már nem volt gyakorlati következménye az egyleti és az olvasóköri könyvállományokra, mert a szervezetek is megszűntek. A város nyilvántartásában ekkor, papíron csak kilenc szerepelt.

A gazdag forrásanyagra felépített kötet bensőségeségét növeli a szövegben és a mellékletben közreadott dokumentumok színessége: korabeli fényképek, kézzel és írógéppel írt jelentések, alapszabályzatok, köri kiadványok, és Kossuth Lajosnak egy vásárhelyi Olvasó és Népkörnek írt levele.

(Barátné Hajdu Ágnes: Társadalmi egyesületek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely, Németh László Városi Könyvtár, 2015. 160 p.)

Iván Géza